

Uudissanojen muodostus

Uudissanat eli neologismit, tilapäissanat

Neologismien perinteinen luokitus

Neologismien oma luokitus

Neologismit muodostuksensa mukaan

- yhdyssana
- johdos, (sananjohto)
- yhdistelmäsana eli kontaminaatio
- lyhennys

Luonnollinen kieli on dynaaminen ja avoin järjestelmä. Historiallinen muutos ja variaatio kuuluvat luonnollisena osana kielen olemukseen. Nopeimmin muutoksia tapahtuu kielen leksikaalisella tasolla.

Unkarin kielen asemasta kertoo muun muassa sanaston lisääntyminen. Vuosista 1989-90 eli järjestelmänmuutoksesta lähtien unkarin kielessä on ollut jatkuva kielen uudistus. Tätä ajanjaksoa voidaan pitää unkarin kielen kehityksen kannalta tärkeänä virstanpylväänä. Uusien sanojen synty kuvastaa hyvin yhteiskunnan, talouden, kulttuurin ja poliittisen elämän muutoksia. Uuden demokraattisen valtiomuodon syntyminen sekä Unkarin liittyminen Euroopan Unioniin ovat tuoneet mukanaan niin paljon uusia sanoja, että kielen uudistus on ollut samaa luokkaa kuin 1700- ja 1800-luvulla. Muutosta on edesauttanut sekin, että rautaesiripun kaaduttua on voitu matkustaa vapaasti ulkomaille, televisiosta voi seurata kaapelikanavien vieraskielisiä ohjelmia, koulussa ei ole enää pakko opiskella venäjää, vaan vieraaksi kieleksi voi valita vaikkapa englannin, ranskan tai saksan. Uusien sanojen syntymistä selittää kansainvälisten suhteiden laajentuminen sekä se, että Unkariin on tullut ulkomaisia yrityksiä.

Luennon tarkoituksena on vastata seuraviin kysymyksiin: Milloin voidaan puhua uudissanasta eli neologismista? Ovatko kaikki kieleen päässeet sanat uusia sanoja? Ovatko jotkut sanat kuitenkin vain eräänlaisia tilapäissanaluuksia, jotka täyttävät hetkellisen ilmaisutarpeen? Missä tapauksessa sanat jäävät tilapäisiksi ja milloin ne vakiintuvat kieleen? Miten uudissanat luokitellaan? Millä tavalla uusia sanoja syntyy?

Esitelmässä selitetään ensiksi neologismi-käsite. Uudissana eli neologismi on tietoisesti luotu tai hiljattain tullut sana. Kun maailma muuttuu ja kehittyy, myös kieli ja sanasto muuttuvat. Kuitenkaan kaikki kieleen tulleet uudet sanat eivät varsinaisesti ole uudissanaja vaan tilapäisiä luomuksia, jotka täyttävät hetkellisen ilmaisutarpeen. Uudissana on kyseessä vasta silloin, kun sana on vakiintunut kuvaamaan yleisemmin tiettyä käsitettä.

Neologismit on luokiteltu perinteisesti seuraavasti:

1. Käsiteneologismit ovat uusien käsitteiden, esineiden nimiä. Joskus kieleen syntyy ns. kielityhjiö, jolloin uudelle ilmiölle ei ole olemassa valmista sanaa. (Hakulinen 1979: 418). Uudissanat syntyvät tällaiseen ilmaisutarpeeseen ja niiden myötä sanasto kasvaa tietoisesti. Esimerkiksi: *cunami* 'tsunami', *halogénlámpa* 'halogeenilamppu'.
2. Semanttiset muutokset/neologismit. Tapahtuu merkityksenmuutos, kun jonkin ilmaisun merkityskenttä laajentuu, uusi merkitys on yleensä kuvaannollinen. Esimerkiksi: *csomag, törvénycsomag* 'lakipaketti', *akció* 'alennus'.
3. Muotoneologismit. Sanan äänneasu muuttuu. Esimerkiksi: *brutális* > *brutál* 'brutaali', *bocsánat* > *bocsi* 'anteeksi'.

Uuden luokituksen mukaan neologismit jaetaan seuraavien näkökulmien perusteella: tarkoituksen, tietoisuuden, frekvenssin, kommunikaation muodon ja muodostuksen mukaan.

1. Neologismit jaetaan kahteen ryhmään tarkoituksen mukaan:
  - tarpeellinenneologismi, esimerkiksi: *gólvonál-technológia* 'maaliviivateknologia'.
  - tyyllinen neologismi, esimerkiksi: *imahernyó* ('rukoustoukka') (Parti Nagy Lajos), *elvkukac* ('periaateliero') (Szabó Dezsó)

Sanojen syntyyn voi olla monia syitä: toisaalta kielessä voi olla objektiivinen tarve nimetä uusi ilmiö tai asia, toisaalta voi olla tarve tyyllitellä, tavoitella erikoisuutta, herättää huomiota.

Tarpeelliset neologismit syntyvät praktisista syistä, ja heijastavat hyvin poliittisen, yhteiskunnallisen, taloudellisen sekä kulttuurielämän vaihteluita. Tyylliset neologismit ovat hapax legomenonit eli okkasionalismit, jotka ovat ilmestyneet kaunokirjallisuuteen, ne ovat leikkilisiä ilmaisuja, yksilöllisiä ja yhdenkertaisia.

2. Neologismit jaetaan kahteen ryhmään tietoisuuden, siis aikomuksen mukaan:
  - tietoinen neologismi, esimerkiksi: *kalandpark* 'seikkailupuisto', *homokszobor* 'hiekkapatsas'.
  - spontaani neologismi, esimerkiksi: *vágásköltészet* – niin kuin suomeksi sanottaisiin *vaganttirunous* (*vagattirunoudekk*si); *polgárdurrantó* – niin kuin suomeksi sanottaisiin *porvarivihastuttava* (*porvaripauhkahduttavaksi*)Tarpeelliset, siis tietoiset neologismit syntyvät jonkin esineen, käsitteen jne. nimittämisen tarkoitukseen. Spontaanit neologismit ovat tahdottomia lipsahduksia, virheitä puheessa tai kirjoituksessa.
3. Neologismit jaetaan kahteen ryhmään frekvenssin mukaan:
  - yleistynyt neologismi, esimerkiksi: *szelfibot* 'selfiekeppi', *videoblogger* 'videobloggaaja' (uudempi sana on vloggaaja).
  - tilapäinen neologismi, esimerkiksi: *ananáshaj* ('ananastukka'), *IQ-törpe* ('IQ-kääpiö'), *úrturista* ('avaruusturisti'),

Neologismi on yleistynyt, jos Googlessa on yli 1000 esiintymää. Neologismi on tilapäinen, jos esiintymiä Googlessa on alle 1000. Tilapäismuodoste on usein käännytieteen tarkoitukseen tietyn tyyllisen seikan aikaansaamiseksi luotu sana.

4. Neologismit jaetaan kolmeen ryhmään kommunikaation muodon mukaan :
  - kirjallinen neologismi, esimerkiksi: *QR-kód* ('QR-koodi'), *Higgs-bozon*, ('Higgsin bosoni')
  - suullinen neologismi, esimerkiksi: *geopárd* (*gepárd* + *leopárd*) 'geopardi' (*gepardi* + *leopardi*)
  - kirjoitettu suullinen neologismi, esimerkiksi: *fexik*, niin kuin suomeksi *maksa* sana olisi kirjoitettu x:llä.

Kirjalliset neologismit ovat tulleet tietysti myös suulliseen kommunikaatioon, mutta -- - kirjallisesti käytettyinä ne leviävät nopeammin. Suullisia neologismeja internetissä ei esiinny lainkaan, niitä on vain suullisessa kommunikaatiossa. Kirjoitettuja suullisia neologismeja

esiintyy *chat*-keskusteluissa. Näitä ovat niin sanotut oikeinkirjoitusuudissanat, ne ovat siis tahallisesti väärän kirjoitettuja sanoja.

5. Neologismit jaetaan neljään ryhmään muodostuksen mukaan:

- yhdyssana: *hőségriadó* ('hellevaroitus'), *macskakávézó* ('kissakahvila')
- johdettu sana: *hitelezhetőség* ('luottokelpoisuus'), *guglizik* ('googlettaa')
- yhdistelmäsana eli kontaminaatio: *krofánk* (*croissant* + *fánk*) ('kronitsi', *croissant* + *donitsi*), *eurokrata* = *euro* + *bürokrata*, ('eurokraatti' *euro* + *byrokraatti*)
- lyhenne sanat: *kazi* ('kazetta') ('kasetti'), *szoli* ('szolárium') ('solariumi')

Unkarin ja suomen kielen sananmuodostuskeinoina esitetään tavallisesti sanan johtamista ja yhdyssanojen muodostamista, siis derivaatiota ja kompositiota. Suurin osa unkarin ja suomen kielen neologismeista on syntynyt komposition keinoin. Johdoksen (ja yhdyssanan) rakenne on sisäisesti motivoitu, ___ se tarkoittaa, että merkitys on yleensä johdettavissa rakenneosien merkityksestä.

Uudissanoina esiintyy myös sellaisia yhdyssanoja, joiden _ merkitys ei ole itsestään selvä, koska niihin on tiivistynyt uusien sanojen merkitys, esimerkiksi: *gerillamarketing* ('sissimarkkinointi'). Suomen ja unkarin kielessä uusia yhdyssanoja voidaan muodostaa loputtomasti. Sanoja yhdistämällä syntyy etupäässä substantiiveja, esimerkiksi: *sodrófolyosó* ('pyörremyrsky'), *vakrandi* ('sokkotreffit'), *esküvőszervező* (hääsunnittelija), *fogékszer* ('hammaskoru').

Usein uudissana on niin tutun ja itsestään selvän oloinen, ettei sen uutuutta hevin huomaa. Tällaisia vaivattomasti omaksuttavia ja merkitykseltään selkeitä yhdyssanoja ovat esimerkiksi *előmosás* ('esipesu'), *távoktatás* ('etäopetus'), *nikotintapasz*, ('nikotiinilaastari').

Suomen ja unkarin kielessä yhdyssanan rakenteessa yhdistyy kaksi substantiivia.

Esimerkiksi: *sertésinfluenza* ('sikainfluenssa'), *távműtét* ('kaukoleikkaus'), *testátalakitás*

('kehonmuokkaus'). Suurin osa unkarin ja suomeen nykyään syntyvistä uusista yhdyssanoista muodostetaan yhdistämällä kaksi itsenäistä sanaa, mutta yhdysverbeistä suurin osa on muodostettu aiemmista yhdyssanoista johtamalla. Yhdysverbin kantana onkin uusimmassa kielessä tavallisesti yhdyssubstantiivi, esimerkiksi: *láncfürész* > *láncfüréssel* ('moottorisaha > moottorisahata'). Yhdyssanojen sanaluokka on yleensä substantiivi.

Luennon seuraavassa osassa esitetään, että tavallista on myös uusien sanojen muodostaminen johtamalla, toisin sanoen uusia sanoja muodostetaan erityisten johtimien avulla jo olemassa olevista sanoista.

Kun joku kielenkäyttäjä luo spontaanisti tai tietoisesti uuden johdoksen, syntyy uusi sana, uudismuodoste. Kuulija ymmärtää helposti uudismuodosteen, kun kantasana ja johdin ovat tuttuja. Uuden johdoksen luo kieleen aina yksilö, mutta johdoksen leviäminen vaatii luonnollisesti kontaktia muiden kanssa sekä johdoksen sosiaalista hyväksymistä.

Produktiivisuus tarkoittaa johtamisessa sitä, että johtimella voidaan muodostaa kielessä spontaanisti uusia johdoksia siten, että kuulija kykenee ne ymmärtämään, vaikka kuulija tai johdoksen muodostaja itse ei olisi kyseistä muodostetta koskaan ennen kuullut. Produktiivisen verbin johtimet ovat unkarin kielessä *-z* ja *-l*, ja ne liittyvät usein vierasperäiseen, etupäässä englantilaiseen sanaan, esimerkiksi: *blogol* ('blogittaa'), *guglizik* ('googlettaa'), *skype-ol* ('skypettää'). Suomen kielessä *-tta* ja *-ttä* -johdin on nykypuhekielessä kuten yleiskielessäkin produktiivinen ja monikäyttöinen johdin, esimerkiksi: *trollittaa* ('trollkodik').

Unkarin kielelle on ominaista, että useimmat johtopäätteet liittyvät toisiinsa, esimerkiksi: *hitelezhetőség*, ('luottokelpoisuus'). Kontaminaatiolla tarkoitetaan kahden sanan sulautumista yhteen siten, että tulossanassa on aineksia kummastakin lähtösanasta. Nämä sulautuvat sanat

ovat tyypillisesti lähimerkityksisiä. Molempien sulautuneiden yksikköjen (osien?) merkitys on edelleen läsnä kontaminaatiossa.

Yhdistelmäsanassa eli kontaminaatiossa siis kaksi sanaa kietoutuu yhdeksi muodostaen uudissanan, kuten esim. sanassa *krofánk* (*croissant* + *fánk*) ('kronitsi' = *croissant* + *donitsi*), *eurokrata* = *euro* + *büokrata*, ('eurokraatti = euro + byrokraatti'), *netikett* = *net* + *etikett* ('netiketti' = netti + etiketti)

Yhdistelmäsanaja syntyy myös tiedottomasti tai vahingossa, usein vitsinä tai sanaleikkinä, mutta myös asiallisissa yhteyksissä, kuten *mechanika*-n ('mekaniikan') ja *elektronika*-n ('elektroniikan') yhdistävässä tieteenalassa ja sanassa *mechatronika* ('mekatroniikka'). Erityisesti mainoskielessä tai elokuvien nimissä kontaminaatiota hyödynnetään tarkoituksellisesti mielenkiintoa herättävänä tehokeinona, esimerkiksi: *futbalekok* (*football* + *balek*) ('jalkapallo' + 'typery_s')

Lyhennesanat. Lyhenteitä tai lyhennesanoja ovat sanat, joista puuttuu lähtösanaan nähden jokin osa tai osia. Uudissanaja syntyy myös eri tavoin lyhentämällä: *kondicionálás* - sanasta ('kuntourheilu___') puhuttaessa käytetään sana *kondi* ('kuntoilu'), samoin lyhenne *mikró* ('mikro'), *mikrosütő* ('mikroaaltouuni'), *kombináció* ('kombinaatio') sanasta lyhyesti *kombó* ('kombo') sana. Nämä ovat jo vakiinnuttaneet asemansa uudissanoina. Kirjainlyhenteet äänetään kirjainyhdistelmän vakiintuneen ääntämistavan mukaan, esimerkiksi: *USB-csatalakozás* [uesbé] ('usb-liitäntä') [uuäsbee].

Unkarin kielessä kaksi sananmuodostamista: lyhennys ja johtaminen esiintyvät usein yhdessä, esimerkiksi: *kazi* ('kazetta') ('kasetti'), *szoli* ('szolárium') ('solariumi').

Suomen ja unkarin kielessä voidaan käyttää erilaista sananmuodostusta saman käsitteen ilmaisemiseksi. Esimerkiksi unkarin kielessä sana *tablettelefon* on yhdyssana, suomen kielessä yhdistelmäsanana: *phablet* (engl. *phone* + *tablet*). Suomen kielessä on yhdyssana (*ongelmajäte*, *samettivallankumous*), unkarin kielessä on sananliitto (*veszélyes hulladék*, *bársonyos forradalom*). Suomen kielestä löytyy tiettyjä sanoja: *delfiniystävällinen* ('delfinbarát'), *apukinos* ('póthóbuca'), mutta ne puuttuvat unkarista. __ Päinvastoin taas tiettyjä uudissanaja on unkarin kielessä, mutta suomessa niitä ei__ ole: *Bokoros-csomag*, ('Bokros-paketti', eli Bokros-nimisen ministerin paketti), *taxisblokad* ('taksikusien aiheutuma blokadi vuonna vuonna 1990.)

Päätössanat: Kompositio on sekä suomen että unkarin kielessä keskeinen sananmuodostuskeino, yhdyssananmuodostus on siis ylivoimaisesti tavallisin tapa uuden ilmauksen luomiseksi. Uudissanat kertovat paljon tietyn ajan tapahtumista ja ilmiöistä niin Unkarissa kuin maailmallakin. Ei voi tietää etukäteen, mitkä sanat säilyvät kielessä, ja mitkä taas osoittautuvat pelkiksi päiväperhoiksi.

Lähteet

Balázs Géza 2005. Új szavak, kifejezések (1998–2005). In. Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005)*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 142–176.

Eronen, Riitta 2007. *Uudissanat rötösherrasta salar akkaaseen*. Pohjautuu *Mitä missä milloin* -vuosikirjassa vuosina 1982–2007 julkaistuihin uudissanaluetteloihin. Helsinki: Otava.

Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hakulinen, Lauri 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.

Haarala, Risto & Nissinen, Irma 1994. *Perussanakirjan uudissanat*. Kielikello 1994/3.

Kielenkäytön muutoksia sanakirjassa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Viitattu 27. 2. 2009.

Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Koivisto, Vesa 2004. Sananmuodostus. Teoksessa Hakulinen, Auli (toim.): *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 169–421.
- Majuri, Elina 2008. *Neologismit 2000-luvun suomen ja venäjän yleiskielessä: Lehtitekstiaineistoon pohjautuva tutkimus*. Tampereen yliopisto.
- Niinisalo, Reetta 2014. „*Trollittaa niin että ihan lollittaa*”: *ttA*-johtimiset uudisverbit. Jyväskylän yliopisto, (maisterintutkielma)
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvjűjtás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Vesikansa, Jouko 1989. ”Yhdyssanat”, *Nykysuomen sanavarat*, s. 213–258. Helsinki: WSOY.